

Vadim Rogovin: Recension av Dmitrij Volkogonovs "Lev Trotskij, Polititjeskij portret", Oktjabr, 1991, nr 5-9*

[Ur Journal of Trotsky Studies, 3 1995, s 123-131.]

Den första delen av D Volkogonovs "Lev Trotskij", som ännu så länge bara finns i tidskriftsform, ger anledning till eftertanke både om vår historia efter Oktober och hur denna under senare år har tolkats i sovjetiska publikationer. Författarens presentation av fakta, arkivmaterial och objektivitet kan mäta sig med överflödet av historiska artiklar från senare år, som berör masspsykologi och individens roll under en revolutionär period. Läsaren kommer att lära sig mycket nytt av denna bok, inte bara om huvudpersonen utan också om den ryska revolutionära rörelsen under den första fjärdedelen av detta sekel [1900-talet].

Volkogonovs nya verk kan ses som en fortsättning av hans bok *Triumf i tragedija. Poletitjeskij portret IV Stalina* [Triumf och tragedi].[§] Om man ställer dessa två böcker, som kom ut med 2-3 års mellanrum, mot varandra framträder en dubbel "helomvändning" i bedömningen av den ryska historiens ledande historiska personer och nyckelhändelser under första halvan av 1900-talet.

Den första "helomvändningen" rör bedömningen av Trotskij, vars personlighet och tankar återgavs på ett fullkomligt negativt sätt i *Triumf och tragedi*. I sin nya bok använder Volkogonov en mångfärgad palett för att beskriva huvudpersonen. Redan på de första sidorna konstaterar han att "innan man talade objektivt om Trotskij hade han under de senaste 50 åren överösts med mer ovet än någon annan", och att "många sovjetiska medborgares sinnen har förstörts av den långvariga indoktrineringen av samhället med klichéer om 'trotskismen'." Han betonar att Trotskij har en garanterad plats i historien, eftersom han var den "förste kommunistiske ledare som talade ut mot stalinismens fruktansvärda vidrigheter." Han förklarar Trotskijs "totala hat mot stalinismen" med "personliga motiv", men ger inga bevis på det. Volkogonov ger en nödvändig hyllning till Trotskijs intellekt, vilja, mod, hans litterära och retoriska begåvning. Han kallar Trotskij för "revolutionens stora agitator" och ger bevis som vittnar om hans enorma naturliga (inte "påtvungade", "fixade") popularitet bland folket under de första åren efter Oktober, och medger att många av hans förutsägelser "visade sig vara profetiska".

"Lev Trotskij" krossar många av de stalinistiska myter som hittills dominerat vår historieskrivning. Det gäller framförallt myten om att Trotskij skulle ha varit "leninismens ondskefulla fiende". På ett övertygande sätt följer Volkogonov hur Trotskij och Lenin närmare sig varandra ideologiskt under det imperialistiska kriget [Första världskriget] och sedan strålade samman politiskt efter februari-revolutionen. Dessutom betonar han Lenins och Trotskijs absoluta enighet, deras gemensamma uppfattning om samtliga politiskt strategiska frågor efter Oktoberrevolutionen. Men förvisso är det efter denna slutsats svårt att förstå författarens påstående att Trotskij, när han efter Lenins död erinrade om denna gemensamma uppfattning, "på ett själviskt sätt utnyttjade" den senares namn under kampen mot Stalin.

De stalinistiska myterna avlivs också under analysen av Trotskijs och Lenins meningsskiljaktigheter om den politiska taktiken. När Volkogonov tittar på meningsmotsättningarna om när oktober-upproret skulle ske, visar han således genom att peka på fakta och dokument, att "Trotskij inte krävde att man skulle 'dröja med' upproret, som vår litteratur under lång tid ofta har hävdat, utan helt enkelt ville grunda det på en bredare samhällelig bas". När Trotskij insisterade på att upproret borde äga rum med hjälp av ett beslut vid sovjetkongressen, så ville han "att världen inte skulle betvivla att revolutionen var något som breda progressiva kretsar i det ryska samhället ville ha och

* På engelska: Dmitri Volkogonov, *Trotsky: The Eternal Revolutionary*. Free Press 1996.

§ På engelska: *Stalin: Triumph and tragedy*, Grove Weidenfeld, 1991.

inte en 'konspiration' av ett radikalt parti, och han kämpade för att omvandla en 'partirevolution' till en folkets revolution." Samtidigt avslöjar Volkogonov en annan myt – nämligen att det fanns ett "particentrum" som antogs leda upproret. Genom att återigen luta sig på odiskutabla historiska fakta bevisar han att detta "centrum" var symboliskt, medan allt förberedelsearbete för upproret i själva verket genomfördes av Petrogradsovjetens militärrevolutionära kommitté under ledning av Trotskij.

I sin genomgång av diskussionen kring freden i Brest belyser Volkogonov Trotskijs dramatiska uppdrag som ledare för den sovjetiska delegationen under fredsförhandlingarna, och förklarar motiven bakom hans agerande under förhandlingarnas olika skeden. Helt riktigt drar författaren slutsatsen att "Trotskij ville alltför mycket i Brest och med en gång: att dra Ryssland ur kriget, få den tyska arbetarklassen i rörelse och bevara det revolutionära Rysslands anseende. Det var inte hans fel, men tyvärr gick inte dessa uppgifter att genomföra samtidigt." Vad gäller prognosen om ett revolutionärt uppsving i Europa "hade Trotskij när det kommer till kritan bara fel vad gäller tidpunkten": den tyska revolutionen ägde rum 1918, efter att den tyska armén hade lämnat Ryssland. På våren 1918 "hjälpte Trotskij" (som var övertygad om att den tyska armén trots hans förhoppningar var förmögen att gå till angrepp och samtidigt fortsatte att vägra "fred till varje pris") "till att undvika en splittring av partiet": tillsammans med sina anhängare lade han ner sin röst under den avgörande omröstningen i centralkommittén om freden, och möjliggjorde på så sätt att Lenins ståndpunkt segrade under kampen mot "vänsterkommunisterna".

Med hjälp av övertygande bevis krossar Volkogonov också myter av senare ursprung. Han visar att "inget ligger längre från sanningen än att anklaga Trotskij för sionism", och förlöjligar en åsikt som idag besjungs i en viss sorts publikationer om en "ondskefull trotskistisk plan" i linje med den "sionistiska världsstrategin".

Med ett antal undantag stöter vi i Volkogonovs bok inte på några historiska felaktigheter, eller ännu värre förvrängningar i *framställningen* av historiska fakta. Men det gäller inte hur dessa fakta förklaras, behandlas och tolkas, i all synnerhet flera av Trotskijs enskilda handlingar, konkreta beslut och dessutom de psykologiska motiven för detta beteende. Här skulle man kunna föra fram många invändningar (även om man i ärlighetens namn bör notera att Volkogonov själv i flera fall varnar för att flera av hans slutsatser går att diskutera och saknar tillräckliga bevis).

En tidningsrecension är begränsad och ger inte möjlighet att diskutera enskilda eller sekundära frågor, till exempel det ofta upprepade påståendet att Trotskij inte hade några vänner. Därför ska jag bara återropa några exempel där Volkogonovs bedömningar motsägs antingen av sig själva eller i dokument.

Volkogonov hävdar att revolutionens ledare efter maktövertagandet åtnjöt "överdådig lyx", men ger på samma sida bevis för ledarnas halvt svältande livsstil i Kreml. Efter att först ha publicerat ett brev från Trotskij där han förbjöd "dyrkan" av honom, talar Volkogonov utan grund om "Trotskijs fåfänga". Redogörelsen för den roll som "Trotskijs tåg" spelade under inbördeskriget är tillräckligt objektiv. Tåget for till de farligaste delarna av fronten och bestod av flera hundra soldater och agitatorer som ofta ingrep i de pågående striderna. Men sedan förklarar författaren att det fanns kockar, sekreterare och livvakter på tåget därför att Trotskij "alltid försökte skapa bekväma förhållanden för sig själv". På ett ställe skriver Volkogonov att Trotskij gick mot att upphöja Lenin till gud, på ett annat ställe – i direkt motsats till detta – att Trotskij ständigt slog i folk idéer om Lenins gudomliga ofelbarhet.

Jag upprepar – det är lätt att mångfaldiga sådana motsättningar, skillnader mellan fakta och generaliseringar, som man stöter på i Volkogonovs bok. Men den största bristen med "*Lev Trotskij*" är inte detta, utan dess andra "helomvändning", där myter inte ersätts av sanningen, utan sanningen tvärtom ersätts av nya myter (i själva verket gamla som uppstod bland de första ryska emigranterna och idag har återupplivats i vårt land).

Men de myter vi talade om tidigare är av en speciell natur i jämförelse med dessa grundläggande myter, för vars skull och för att bekräfta dem boken blev skriven. Det är inte Trotskijs karaktär i sig själv som Volkogonov är intresserad av så mycket som hur den hänger samman med huvudsyftet med hans bok: att visa att Trotskijs personlighet inte bara symboliserade den kommunistiska teorins radikalism och kompromisslösa natur utan också dess utopism.

I *Triumf och tragedi* skrev författaren om Lenin och Oktoberrevolutionen med stor vördnad och värme, och drog en klar skiljelinje mellan bolsjevismen och stalinismen. Trotskij fick rollen som "revolutionens onda ande". I den nya boken använder inte Volkogonov denna term. Å andra sidan har "andelärens" område utvidgats betydligt. Rollen som "ond ande" tilldelas nu revolutionen själv, bolsjevikerna och deras ledare – Lenin och Trotskij.

Volkogonov kallar Lenin för den ryska revolutionens *inspiratör*, Trotskij dess *agitator* och Stalin dess *verkställare*. Vad "agitator" betyder i denna "arbetsdelning" är oklart, men å andra sidan visar det klart på resultatet av Volkogonovs två år långa omprövning av historien. Nu är det Stalin som enligt hans uppfattning verkställer Lenins idéer. En så genomgripande förändring av den ideologiska bedömningen av inte bara de ledande personerna, utan också viktiga händelser i den samtida historien återspeglar den speciella rörelse som under de senaste två åren skett i den samhällslogiken: centrum för kritiken har förflyttats från stalinismen till Oktoberrevolutionen och inbördeskriget, och de sistnämnda har förklarats vara de viktigaste källorna till den tragedi och det lidande som vårt folk tvingats utstå.

Hur rättfärdigar författaren en så radikal förändring i uppfattningen om Oktoberrevolutionen i "*Lev Trotskij*"? Som regel bara med hjälp av Berdjajevs hätska skällsord som generöst finns inströdda här och där genom hela hans bok, skällsord mot inte bara den ryska utan alla revolutioner. Men för att abstrakta filosofiskt sociologiska bedömningar ska anses vara sanna krävs en grundval i historiska bevis – fakta, dokument, etc. En analys av de historiska fakta som Volkogonov själv lagt fram tillbakavisar dock i själva verket Berdjajevs dom.

Volkogonov skiljer sig från många samtida kommentatorer som påstår sig ha ingående historiska bevis för sina arbeten i det att han inte idealiserar den tsaristiska epoken. Han förbiser inte de intensiva sociala och politiska motsättningar som framträdde mot slutet av denna epok, och medger att dessa motsättningar bara gick att lösa med revolutionära medel. "Armén ville ha en enda sak, fred, och vid den tidpunkten kunde bara revolutionen ge den det", skriver Volkogonov. Och vidare: "En av 'hemligheterna' bakom att Oktoberrevolutionen blev makalöst oblodig var att folket hade slitits ut av kriget och hade en oöverträffad längtan efter fred." Av Volkogonovs analys följer att bolsjevikerna inte "tvingade på" folket sin vilja under Oktoberrevolutionen (och hur skulle några tiotusen som inte förfogade över något annat än sina teorier och en vilja att kämpa för dem kunna tvinga på miljoner sin vilja?) utan "listigt fångade massornas stämningar" som "framförallt önskade fred och jord".

I sin analys av de politiska styrkeförhållandena före och omedelbart efter Oktoberrevolutionen leder Volkogonov läsaren till slutsatsen att enpartisystemet i betydande grad "påtvungades" bolsjevikerna av andra politiska faktorer: Kerenskij "gjorde mellan 24 oktober och 1 november 1917 allt han kunde för att strypa bolsjevismakten"; mensjevikerna gjorde bara "kraftlösa försök" att förändra den provisoriska regeringens inriktning med liberala metoder, och gav folket varken fred eller jord. I valen till konstituerande församlingen fick dessutom både kadeterna, det mest inflytelserika borgerliga partiet, och mensjevikerna bara en liten procentandel av rösterna. Kvar blev socialistrevolutionärerna, som med Volkogonovs ord "inte hade någon speciell önskan att ha bolsjevikerna som partner". Man kan här uppmärksamma att författaren begår flera historiska felaktigheter. Valen till konstituerande församlingen ägde rum utifrån de kandidatlistor som upprättats innan socialistrevolutionärerna splittrades i en vänster- och en högerflygel, i själva verket två olika partier. När konstituerande församlingen möttes hade vänstersocialistrevolutionärerna redan stora erfarenheter

av att arbeta tillsammans med bolsjevikerna under Oktoberrevolutionen medan högersocialistrevolutionärerna var mot all form av samarbete med bolsjevikerna. Enligt den amerikanske (som i texten – engelske översättarens anmärkning) historikern E Carr ”hade [socialistrevolutionärerna] gått till val som ett enda parti och presenterat en kandidatlista. Dess valmanifest hade varit fullt av luftiga principer och mål men hade, trots att det publicerades dagen efter oktoberrevolutionen, utarbetats före denna händelse och hade inte lyckats bestämma partiets inställning till den. Nu tre dagar efter valen hade större delen av partiet format en koalition med bolsjevikerna och formellt avskilts från den andra delen som fortsatte sin bittra fejd med bolsjevikerna. Proportionen mellan höger- och vänster-SR i den konstituerande församlingen 370 mot 40 var slumpmässig. Det var helt annorlunda än den motsvarande proportionen i medlemsantalet i bondekongressen och representerade inte nödvändigtvis väljarnas åsikter i en vital fråga som de inte ställts inför.” (E H Carr, *Ryska revolutionen 1917-1923*, del 1, Stockholm: Cavefors, 1970, s 127.) På grundval av dessa fakta antog bolsjevikerna och vänstersocialistrevolutionärerna, som dominerade den allryska centrala exekutivkommittén (VtsIKe), en resolution för att upplösa konstituerande församlingen om dess majoritet vägrade erkänna Oktoberrevolutionens framsteg såsom de förkroppsligades i Deklarationen om det arbetande och utsugna folkets rättigheter.

Låt oss nu övergå till en av bokens grundläggande teser – om ”inbördeskrigets historiska meningslöshet” i allmänhet. För att kunna föreslå en så allvarlig hypotes måste man besvara en hel rad viktiga frågor. Finns det enligt författarens uppfattning något krig i historien som inte är ”meningslöst”? Är inbördeskriget mer eller mindre ”meningslöst” jämfört med det imperialistiska kriget eller de lokala nationella krig för att rita om gränserna som varit så vanliga under detta sekel? Var inbördeskriget mellan Nord och Syd i USA ”meningslöst”? (Trotskij såg många likheter mellan de ryska och amerikanska inbördeskrigen och tänkte till och med skriva en bok med detta tema.) Anser författaren att det spanska inbördeskriget, där Tyskland och Italien stödde fascisterna och internationella frivilliga brigader från hela världen stödde antifascisterna, var ”meningslöst”? Var till sist inte kampen mellan motståndare och kollaboratörer i de nazistockuperade länderna i själva verket ett inbördeskrig?

Volkogonov ställer sig inte dessa frågor, men upprepade gånger förebrår han bolsjevikerna för att de tog till våld och var stränga under inbördeskriget. I Trotskij's ord att ”en armé inte kan byggas upp utan repressalier” ser han ”en stor klick uppenbar cynism”.* För att dra denna slutsats borde en specialist på militär historia som Volkogonov givetvis ha svarat på ytterligare en fråga: har det funnits ett enda krig i historien där en armé byggts upp utan repressalier mot förrädare, fientliga spioner, desertörer, plundrare och personer som struntar i den militära disciplinen och militära order? Och är det verkligen så att det var mer våld och stränghet under det ryska inbördeskriget än under 1900-talets koloniala krig (Algeriet, Vietnam, Indonesien, etc) där arméer från de mest ”civiliserade” och

* Redaktionell not:

Så här citerar Volkogonov Trotskij (eng. upplagan s. 175):

”En armé kan inte byggas upp utan repressalier. Det går inte att leda människomassor in i döden om inte arméledningen har dödsstraffet i sin arsenal. Så länge dessa illvilliga svanslösa apor som är så stolta över sina tekniska framsteg - de djur som vi kallar människor - så länge de bygger arméer och för krig, kommer befälen att tvingas ställa soldaterna inför valet mellan en möjlig död vid fronten eller en oundviklig död i eftertruppen.”

Detta kommenterar Volkogonov med orden: ”Trotskij fann situationen helt normal och reviderade aldrig sina ståndpunkter.”

Han citerar dock inte fortsättningen av Trotskij's resonemang, vilket visar att Trotskij inte alls hade uppfattningen att repression var det viktigaste verktyget för att skapa en effektiv armé, utan tvärtom ansåg att den politiska övertygelsen var avgörande:

”Och ändå kan inte arméer byggas på rädsla. Tsarens armé föll inte samman på grund av att den saknade repressalier. Kerenskij's försök att rädda den genom att återinföra dödsstraffet innebar bara att han gav den dödsstöten. På ruinerna av det stora kriget byggde bolsjevikerna en ny armé. Dessa fakta behöver inte förklaras för de som har ens den minsta kunskap om historiens språk. Den nya arméns starkaste kitt var oktoberrevolutionens idéer, och tåget levererade detta kitt till fronten.”

Trotskij-citaten från *Mitt liv*.

”demokratiska” stater deltog?

För att på ett riktigt sätt utvärdera bolsjevikernas politik vore det på sin plats med flera historiska jämförelser och paralleller. Omkring 800.000 personer dog på båda fronterna under inbördeskriget. Det är flera gånger mindre än vad det tsaristiska Ryssland förlorade under det imperialistiska kriget ur vilket Oktoberrevolutionen erövrade Ryssland. Ett resultat av inbördeskriget var att landet tog sig ur det kaos och sönderfall som vitgardisterna, de nationalistiska och de invaderande styrkorna hade lett det till. När inbördeskriget väl tog slut behövde bolsjevikpartiet bara några år för att, med hjälp av NEP, återställa den ekonomiska nivån till förkrigstidens nivå som härjats av två ödeläggande krig. I motsats till detta tog det efter omprövningen 1987 bara några års politisk linje av kapitalism i Sovjetunionen för att den ekonomiska och sociala situationen, som förbättrats efter de två första årens perestrojka, skulle hamna i ett tillstånd som normalt bara finns efter ett långt förödande krig, och som lett in landet i kaos och sönderfall.

Bolsjevikpartiet var inte det enda historiska subjektet under revolutionen och inbördeskriget. Volkogonov betonar själv helt riktigt de spontana faktorernas roll under revolutionära händelser. Många av de dokument han åberopar visar hur bolsjevikerna försökte få kontroll över dessa anarkistiska element, de allt större utbrotten av hårda och meningslösa överdrifter, pöbelynchningar och så vidare (vilket inte hade varit möjligt utan ett bestämt förtryck mot de som gjorde sig skyldiga till det brutala pöbelvåldet). Bland dessa dokument finns Trotskijs många order med förbud mot att skjuta sårade, som betonade det otillåtna att skjuta utan rättegång, krav på att befälhavare och kommissarier skulle ställas inför rätta för fylleri och plundring, att ”alla de som är skyldiga till skamligt våld”, ”en kriminell, brutal inställning... till våld” skulle tas om hand hårt, och krav på respekt för ett folks nationella stolthet, att inte ”kuva” dem utan ”befria” dem.

Vid några tillfällen gör Volkogonov det viktiga förbehållet att ”man idag kan inse att det är lätt för oss att fördöma 'det' våldet. Det var andra tider, andra människor, ett annat sätt att tänka.” Tyvärr finns det i vårt land idag fler exempel på våld och hänsynslös stränghet, exempelvis i nationella krig som inte leder någonstans och där båda de stridande fraktionerna antar en taktik av ursinnig ömsesidig ödeläggelse. Det sker också idag allt fler kidnappningar och fruktansvärda illdåd som ingen verkar kunna tygla.

Varken Lenin eller Trotskij tvivlade på att alla krig och allt våld var moraliskt fel. Men de kunde dra en gränslinje mellan rättvisa för mördare och rättvisa för offer, och med hjälp av detta mål skiljde de mellan rättfärdiga och orättfärdiga krig.

Volkogonov analyserar inte inbördeskriget 1918-1920 i ett bredare historiskt sammanhang. Han nämner inte att kriget blev så långdraget på grund av det stöd som de vita arméerna fick av den utländska invasionen, det direkt ekonomiska och materiella stödet från de stora kapitalistiska staterna, och slutligen den ekonomiska blockad som dessa stater organiserade mot Sovjetryssland. Istället belyser han händelser som än idag är rena spekulationer. Det gäller till exempel ”Mironov-affären”, som Volkogonov säger ”för alltid verkar komma att fläcka ner Trotskijs namn”. I anknytning till detta hävdar författaren själv att ”vi möjligen aldrig kommer att få reda på huruvida han [Trotskij – V.R.] personligen och direkt deltog i mordet på Mironov.”

Jag har ett manuskript till en artikel av I Vratjev som deltog aktivt i inbördeskriget (Volkogonov nämner att han samtalat med honom) där det påvisas att Trotskij räddade Mironov från att avrättas tre gånger, och att Mironov efter att ha blivit dömd till döden efter sin första arrestering bara kunde ha blivit befriad och dessutom utsedd till befälhavande officer i Andra kavalleriarmén om detta godkänts av chefen för militärdepartementet. Men under många år gick det inte att få denna artikel tryckt. Sådan var tyvärr vår ensidiga ”öppenhet”.

För att tuffa till bilden av Lenin och Trotskij tar Volkogonov här och var sin tillflykt till att ”extrapolera” deras idéer. Volkogonov citerar Lenins berömda ord om att man måste ”göra slut på” den

provisoriska regeringen, och gör följande egna tillägg: ”För att uppnå sina mål var bolsjevikerna beredda att skoningslöst 'göra slut på' en regering, en epok, en historia”, utan att förklara vad det innebär att ”göra slut på” en historia eller en epok. Volkogonov förnimmer ett mer konkret tecken på ett ”illvilligt drag” – en tro på diktatoriskt våld – i Lenins motstånd mot att befria general Krasnov om denne gav sitt hedersord på att inte kämpa mot den sovjetiska regeringen, och det faktum att Lenin ”gav med sig” först under påverkan från majoriteten av sina kamrater. Men historien har visat hur detta beslut slutade för folket. Vitgardisterna fick en erfaren ”ledare” och militär officer, och med denne man vid rodret blev en av inbördeskrigets fronter oundvikligen utdragen och förvärrades och som en konsekvens av det skördades tusentals nya offer.

Volkogonov berör också kampanjen 1922 att bemäktiga sig kyrkans rikedomar för att sälja dem utomlands i utbyte mot bröd som behövdes för att rädda många tusentals svältande människor. (Vi bör notera att författarens påstående att partiledningen under svälten 1921-1922 ”vägrade ta emot all hjälp från borgarklassen” är historiskt felaktigt: utländska regeringar och sociala organisationer skickade sådan hjälp till sovjetmaktens organ och den mottogs tacksamt.) En del av prästerskapet och andra sovjetfientliga figurer gick aktivt mot dessa tvångsrekquisitioner och organiserade till och med ett väpnat angrepp i Sjuja. Sovjetregeringens svar blev förtryck. Volkogonov skiljer sig från de många historiker som har skrivit artiklar om de tusentals präster som sköts av bolsjevikerna i det att han förlitar sig på dokument. I hans bok får vi reda på att 11 personer dömdes till döden och andra straff i Moskva. Efter ingripande av Trotskij omvandlades sex av dödsstraffen till fängelse. Här vill jag betona att det är dags att skaffa den nödvändiga informationen om omfattningen på förtrycket under de första åren efter revolutionen från arkiven. På så sätt kan man tillbakavisa många av de myter som det vimlar av idag om ett oavbrutet hårt förtryck under sovjetmakten. Hittills har forskarna bara haft tillgång till enskilda siffror som belyser den verkliga bilden av denna sida hos verkligheten efter Oktober. 1926, då Trotskij fortfarande var medlem i politbyrån, fanns det således 97.300 fångar i den största av unionens, RSFSR:s [Ryska socialistiska federativa sovjetrepublikens], republiker. Det utgjorde 0,1% av dess befolkning (idag är procentandelen fångar per invånare många gånger högre). Först sedan Vänsteroppositionen hade uteslutits ur partiet kunde Stalin inleda massförtrycket, och de första offren för detta förtryck, jämte ”kulaker” och ingenjörer som var ”sabotörer”, var oppositionella i partiet.

Flera av Volkogonovs bedömningar visar att han precis som tidigare kan inse den historiska gräns som fanns mellan atmosfären i partiet och landet under bolsjevismen och den under stalinismen. Han talar om att ”revolutionens abnorma våg” – att bara en revolutionär (om än sträng) vilja kan rädda revolutionen – ”senare dödades av precis samma vilja. En ond nästan kontrarevolutionär vilja.” Men bedömningar av denna sort är bara kvarlevor från huvudtemat i *Triumf och tragedi*, om den kontrarevolutionära karaktären på den revolution som genomfördes av Stalin och hans hejdukar och som skickade ner flera generationer av bolsjeviker i den blodiga malströmmen. Huvuddelen av det grundläggande resonemanget i hans bok (som inte underbyggs av fakta och bevis) ger erkännande åt den ”nya” uppfattningen att den stalinistiska terrorn, dess förutbestämda förutsättningar, på ett ödesdigert och oundvikligt sätt fanns inneboende i Oktoberrevolutionen.

Bokens ledmotiv om sociala orättvisor och privilegier förtjänar speciell uppmärksamhet. Man bör komma ihåg att Volkogonov i *Triumf och tragedi* talade om Stalins ”asketism”. Nu lägger han fram en rakt motsatt tes – en strävan efter ”överdådig lyx” som uppstod bland bolsjevikerna under de första åren efter revolutionen. Till stöd för denna tes citerar han ur det intressanta brev som Trotskijs vän A A Joffe skickade till honom, och i vilket den sistnämnde upprört talar om de privilegier som parti- och statsbyråkratin åtnjöt. Men kan stöta på lika upprörda fördömanden av dessa privilegier på partikongresser och i många dokument från partiet under perioden omedelbart efter revolutionen. Bolsjevikpartiet bestod inte av änglar. Inom dess led fanns ganska många personer som Lenin kallade ”snyltgäster” som anslöt sig till partiet i hopp om att få materiella privilegier. Men på den tiden kunde partiet kritisera sig själv, skoningslöst avslöja de skadliga normer som uppstod i dess

led och utarbeta åtgärder för att befria sig från dessa normer. Den grundläggande tendens som dominerade då var att hålla ojämlikheten på ett minimum, både mellan partiets ”topp” och ”botten” och mellan kommunisterna och massorna utanför partiet. Ett av slagorden under denna kamp återfinns i brevet från Trotskij som Volkogonov citerar, ”till de ansvarsfulla arbetarna i Röda armén och Röda flottan”, och var ”Mer jämlikhet!”. I detta brev uttryckte, med Volkogonovs ord, ”ordföranden för Revolutionära krigsrådet på sex sidor med stor kraft frågan om social rättvisa inom armén.” Trotskij tolkade här ”privilegier” mycket brett och innefattade alla materiella fördelar, ända till det första paret kängor och den första överrocken som befälhavande officerare tilldelades, en nödvändighet som stod klar för varenda soldat. ”Men när utmattade soldater i Röda armén ser en bil som används för nöjesändamål, eller halvnakna soldater ser befälhavande officerare klädda i flotta uniformer” – fortsatte Trotskij – ”så kan dessa exempel inte annat än leda till ilska och klagomål från Röda arméns soldater. I vissa fall – jag upprepar detta – är privilegier i sig själva oundvikliga, ett oundvikligt ont. Men att tydligt överdriva privilegierna är inte något ont, det är ett brott... Fördelar som man skaffar sig genom att bryta mot lagar, förordningar och order har en särskilt demoraliserande och nedbrytande effekt på armén. Det gäller framförallt fylleorgier och så vidare.” Just en sådan moral och sådana seder fördömdes öppet och hårt av partiet under revolutionens första år, men de blev sedan norm under den ”asketiske” Stalin och hans efterträdare, som visade en omätlig törst efter materiella rikedomar och lyx till och med under svälten under den första femårsplanen och det Patriotiska kriget.

Första delen av Volkogonovs bok ger en ytlig och ofullständig redogörelse för vad Trotskij gjorde efter inbördeskriget. Således faller författarens tes att ”Trotskij strax efter inbördeskrigets slut hade känt sig nästan överflödig i det pågående grå vardagsarbetet” platt till marken. Författaren måste känna till att det var just Trotskij som var ansvarig för att i detalj ha utarbetat den Nya ekonomiska politiken 1921-1923. (Det räcker att erinra om hans rapport till den tolfte partikongressen i april 1923, där han lade fram den dittills klaraste redogörelsen för sambandet mellan plan och marknad under övergången till socialismen.) Från och med slutet av 1922 förde Trotskij, först i förbund med Lenin och sedan ensam, en hård kampanj i politbyrån för en korrekt politik i den nationella frågan, i fråga om utrikeshandeln, och så vidare. Från våren 1923 stod han i ledningen för den första oppositionen efter Lenin och gick beslutsamt mot den byråkratiska apparaten. Hur går Trotskijs många tal på detta tema ihop med Volkogonovs påstående, som inte understöds med tillstymmelse till bevis, att Trotskij var ”en av huvudarkitekterna bakom det byråkratiska system som nu monteras ner i detta enorma land”?

Av alla Trotskijs arbeten mellan 1922-1924 analyserar Volkogonov bara de som handlar om frågor om liv, kultur och konst. Han citerar många lysande stycken ur dessa verk som författaren inte kan annat än hålla med om. Han skriver med uppenbart gillande om Trotskijs många artiklar som försökte ”hugga huvudet av alkoholism, okunnighet och bufflighet”. Volkogonov berör, om än mycket ytligt, flera händelser under Trotskijs kamp mot försäljningen av vodka. Men i denna del av boken tolkas Trotskijs teorier ofta ytterst subjektivt. Efter att ha återgivit Trotskijs uttalande från 1924 att det var nödvändigt att ge olika konstnärliga grupper och strömningar fullständig frihet att definiera sig själva, bortser således Volkogonov från fakta och hävdar: eftersom man aldrig medgav någon sådan frihet ”måste författaren till de formuleringar som citeras ovan ta sin del av skulden.”

Ju längre man kommer i denna bok desto mer ersätts en opartisk vetenskaplig analys grundad på kunskap om de många historiska dokumenten av känslomässiga värderingar. Jag lutar åt att förklara detta med det faktum att det medan Volkogonov arbetade med sin bok uppstod en mäktig ideologisk våg som förkastade bolsjevismens själva rötter. Jag upprepar: Volkogonovs bok skiljer sig på ett slående sätt från de lättviktiga alster som fyller vår press och som strävar efter att radera ut alla positiva uppfattningar om Oktoberrevolutionen, segern under inbördeskriget, Lenins ideal och namn, som de bästa intellekten under vårt århundrade har ansett vara en av historiens största politiska personligheter, ur människors medvetande. Men styrkan i denna våg har lämnat ett outplånligt

intryck på denne historikers tänkande. Det är därför generaliseringarna ofta motsäger den konkreta analys och tilltro till den historiska sanningen som återspeglas i de många dokument som åberopas i boken, och krossandet av gamla myter åtföljs av ett återupplivande av andra som ännu mer godtyckligt och negativt påverkar samhällets medvetande.

Vadim Rogovin.

Först publicerad i *Literaturnoje obozrenje*, nr 2 1992, s 72-77.

(Översättning från engelska, Göran Källqvist.)